

בית עצי כהנים והעם

הרב יעקב פישר

א. הרהור

מה עניינו של ט"ו באב?

לצורך נסיון מענה על שאלה פשוטה וכללית זו, נבקש לעיין במקור המרכזי הדן בנושא: המשנה השמינית בפרק הרביעי במסכת תענית ובגמרא שבעקבותיה. במסענו בעקבי המקורות, נפגוש תחנות מרתקות ומעוררות סקרנות. נרשה לעצמנו הרהורים מותרים בשאלות כדוגמת:

- הקשר בין ט"ו באב ליום הכיפורים.
- בין כלים שאולים לכלים טבולים.
- מה עושים בקרבן העצים?
- תשש כחה של חמה מול תחושת הצמא.
- בין ייחוד לאיחוד בישראל.
- בין הפרדה לתלבושת אחידה.
- על מתים ששרים ועל בתים שהם קברים.

ב. שלא הבדילנו מן התועים

יפה המשנה השמינית בפרק הרביעי החותם את מסכת תענית, ומהווה שיאו של תהליך כרונולוגי שראשיתו בראש הפרק, והעצמתו במשנה הרביעית בו. אפשר, שלכך כונסו ונדפסו כל משניות הפרק הזה, ברוב מהדורות התלמוד הבבלי, כמשנה אחת ארוכה. על מועדות ועל מעמדות, ידון פרקנו, עד שיזכיר את קרבן העצים במועדיו השונים, דבר שיביא לאזכורו של ט"ו באב.

עד המשנה השמינית - בה יזכה יום ט"ו באב לעטרתו המיוחדת - עוד יבואו מועדים שונים. מבין אופל מיצרי חמשה דברים שארעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמשה בתשעה באב, ורק אחרי רשימת האיסורים הנוהגים בשבוע שחל בו תשעה באב ובערב תשעה באב - יבקע אורו של חמשה עשר באב.

ברם, הטרמה מגמתית, דומה, נקבל כבר באמצע הפרק, עת יוזכר ט"ו באב כיום בו הביאה את קרבן העצים למערכה שעל המזבח משפחת בני זתוא בן יהודה, ועמהם כהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו, ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות¹, במסגרת 'זמן עצי כהנים והעם'.

עוד יבוארו במאמר זה, בעזרת השם, ענייני ט"ו באב וטעמיו. אלא שמתוך שהמשנה מזכירה, כאמור - עוד בטרם תעסוק בט"ו באב כשלעצמו - את היום הזה כחלק מענייני העצים, גם בברייתא יוקדם בירור זהותם של מביאי קרבן העצים ביום זה:

תנו רבנן: מה היו בני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות? אמרו: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יביאו עצים למערכה, ושלא יביאו בכורים לירושלים, והושיבו פרוזדאות (רש"י: שומרים) על הדרכים, כדרך שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו כשרין ויראי חטא שבאותו הדור? הביאו סלי בכורים וחיפום בקציעות, ונטלום ועלי על כתפיהן. וכיון שהגיעו אצל פרוזדאות, אמרו להם: להיכן אתם הולכין? אומרין להם: לעשות שני עגולי דבילה במכתשת שלפנינו, ובעלי שעל כתפיו. כיון שעברו מהן - עיטרום בסלים והביאום לירושלים.

(תלמוד בבלי תענית, כח א)

ושוב מספרים חכמים שהן הן בני סלמאי הנתופתי. הסיפור דומה, וסיכומם: 'ועליהם ועל כיוצא בהם הוא אומר 'זכר צדיק לברכה', ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר ושם רשעים ירקב². ואכן, כל עניין זמן עצי כהנים והעם בנתינה של התנדבות יסודו: 'ת"ר: למה הוצרכו לומר זמן עצי כהנים והעם? אמרו, כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, ועמדו אלו והתנדבו משלהם³.

הדברים אמורים ביחס לכל הזמנים ולכל המשפחות המתנדבות, שכך התנו נביאים שביניהן, שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן, שנאמר: 'הַגִּזְרֹת הַפְּלִנּוּ עַל קֶרְבַּן הָעֲצִים הַכֹּהֲנִים הַלְּוִיִּם וְהָעָם לְהָבִיא לְבַיִת אֱלֹהֵינוּ לְבַיִת אֲבֹתֵינוּ לְעֵתִים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַעַר עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֵינוּ כְּכַתוּב בַּתּוֹרָה⁴.

משמע, ערך וחשיבות יש לעצם הנתינה, לא בלבד כצורך למערכה. ועל כן, בעוד

1 תלמוד בבלי תענית, כו א.

2 שם.

3 שם.

4 נחמיה י, לה.

זוכים החודשים ניסן, תמוז, אלול וטבת - כל אחד להבאה אחת, יש בחודש אב לא פחות מחמש הבאות. ועוד זאת - בעוד שכל ההבאות סתמיות הן, מיוחדת הבאת ט"ו באב, שלבד מן המשפחה המתנדבת, בני זתוא בן יהודה, מציינת המשנה: 'ועמהם כהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות'⁵.
ובמגילת תענית עוד יגדל הפירוש:

בחמשה עשר באב זמן אעי כהניא די לא למספד (=זמן עצי כהנים שלא לספוד)... זהו שאתה אומר בט"ו בו בני זתואל בן יהודה ועמהם כהנים לויים וישראלים גרים ועבדים ונתינים וממזרים וכל מי שטעה בשבטו.
(מגילת תענית, משנה יא)⁶

אמור מעתה, אם אכן רוח של נתינה ושל התנדבות מנשבת מכל ענין עצי כהנים והעם, ואם נתייחד חודש אב בשפע חמש ההבאות - משהו יש בו ביום ט"ו באב שיוצא מן הגדרים, שחורג מן הגבולות, שחסד בו. קורא יום ט"ו באב לכל הטועים ולכל התועים, לחורגים ולחריגים ומזמין אותם אל העם, אל השבט ואל המשפחה.

ג. יום המסוגל

כאן המקום להגיע אל המשנה האחרונה, וללמוד בה על רקע הדברים דלעיל:

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים⁷ יוצאות בכלי לבן שאולים שלא לבייש את מי שאין לו. כל הכלים טעונים טבילה ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור שא נא עיניך וראה, מה אתה בורר לך. אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה. שקר החן והבל היופי אישה יראת ה' היא תתהלל. ואומר תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה. וכן הוא אומר צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה

5 תלמוד בבלי, שם.

6 ומעיד יוסף בן מתתיהו:

והיום השמיני (הוא יום ט"ו באב לפי שימחוני מתרגם הספר), היה חג קרבן העצים, אשר בו נהג כל העם להביא עצים אל המזבח לבל יחסר טרף לאש התמיד ולא תכבה כל הימים (מלחמות ב', י"ז, ו).

7 ובירושלמי (תענית פרק ד הלכה ז) הגירסא: 'בני ירושלים'.

בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. ביום חתונתו -
זה מתן תורה. וביום שמחת לבו - זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה
בימינו אמן. (תלמוד בבלי תענית, כו ב)

הגמרא תזדרז לשאול: 'בשלמא יום הכיפורים משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום
שניתנו בו לוחות אחרונות; אלא ט"ו באב מאי היא?'⁸

דומה שהגמרא מכוונת, בעצם, לשתי שאלות:

א. מה טעם נקבע ט"ו באב כיום טוב?

ב. מה טעם ראו חכמי המשנה ליצור זיקה בין ט"ו באב ליום הכיפורים?⁹

תשובות והצעות רבות ושונות תביא הגמרא בתענית, ועוד אחרות במקומות
נוספים¹⁰, ועוד נסקור אותן בהמשך. אלא שעל פי דרכנו ניתן לומר, שיום ט"ו באב
הוא 'יום המסוגל'. יום שמסוגל לחדש, יום שמסוגל לשיתוף ולאחדות בין שבטי
ישראל, יום נתינה, יום טשטוש צבעים וגוונים לכלי לבן שאולים, שלא לבייש...

כלום אין בכל זה הצדקה מספקת להגדרת היום הזה כ'יום טוב'?

ומעתה, גם הזיקה בין ט"ו באב ליום הכיפורים עשויה להתיישב. שכן, גם יום
הכיפורים, יום המופקע ממעגל ימות החמה הוא, כט"ו באב שתשש בו כחה של
חמה. וגם יום של חסד הוא, יום של שיתוף ושל אחדות בישראל, בו מתכנסים כלל
שבטי ישראל לבתי כנסיות שלהם ומכריזים: 'על דעת המקום ועל דעת הקהל
בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, אנו מתירין להתפלל עם העבריינים'. ועוד
אנחנו משלשים בקריאה: 'ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל
העם בשגה'¹¹.

גם ט"ו באב יום סליחה ומחילה הוא כיום הכיפורים. בעוד שביום הכיפורים נתרצה
להם הקב"ה לישראל מעוון העגל וניתנו להם לוחות שניים, ביום ט"ו באב נמחל
להם לישראל שבדור המדבר מעוון המרגלים, כפי שעוד נזכיר בהמשך.

בספרי המנהגים מוזכר כי יום ט"ו באב ראשון הוא לימי הדין שמתחילים באלול,
ואפילו היו שנהגו לאחל 'כתיבה וחתימה טובה' כבר מט"ו באב. ואף רמז למנהג זה

8 תלמוד בבלי תענית, ל ב.

9 כמובן שיצירת הזיקה הזו עוד מעצימה את התמיהה על קביעת ט"ו באב כיום טוב.

10 דוגמת: תלמוד בבלי, בבא בתרא קכא, א-ב ובמגילת תענית.

11 ואולי ייזכר גם משהו בדברי מגילת תענית אודות מפעלם של בני זתואל בן יהודה בט"ו באב,
שנטלו עמהם את שטעו בשבטם, ובתוכם גם גרים ועבדים ונתינים וממזרים.

מצאו - 'כתיבה וחתימה טובה' עולה במספרו תתקכ"ח כמניין 'חמישה עשר באב'.
ועוד מצאו סמך לכך שימי התשובה מתחילים, בעצם, כבר בט"ו באב, ונמשכים עד
הושענא רבה; שכך אמר להם משה לישראל:

'אתם נצבים היום כולכם לפני ה' א-לוהיכם... מחוטב עציך עד שואב
מימיק'. 'מחוטב עציך' - זה יום ט"ו באב שאחרון הוא לכריתת עצים
למערכה, 'עד שואב מימיק' - זה יום הושענא רבא שאחרון הוא לניסוך
המים בחג.

ד. טעמו וראו כי ט"ו(ב)

עוד נשוב לבחון באופן רעיוני ומעמיק את עניינו של ט"ו באב על רקע חלק מן
הנימוקים והטעמים שנתנו בו חז"ל. אלא שעתה נבקש לבצע סקירה של חלק מן
הטעמים השונים במבט מגמתי. ותהא מגמתנו להראות, כיצד עושה ט"ו באב "סדר"
ומיישר מעקשים וסיבוכים, וכיצד מקיפים הטעמים את מסגרת החיים הישראלים
למן הקמת הבית ויצירת חיים ועד למיתה ולקבורה; כיצד רגישים הטעמים לאורח
חיים ישראלי יומיומי, למשא ומתן בתוככי החברה, המשפחה והעם, ואיך שואף הכל
לבניין של תורה ותלמודה בישראל, לבניין ישראל ולבניין מקדש וקדשיו.¹²

אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה. לפי
שהתורה אמרה: 'וְכָל בֵּית יִרְשָׁת נְחֻלָּה מִמַּטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאֶחָד מִמִּשְׁפַּחַת
מִטָּה אָבִיָּה תִהְיֶה לְאִשָּׁה לְמַעַן יִירָשׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נְחֻלַּת אָבִיתּוֹ'.¹³
ועוד: 'וְלֹא תִסַּב נְחֻלָּה מִמַּטָּה לְמַטָּה אַחֵר כִּי אִישׁ בְּנִחְלָתוֹ יִדְבְּקוּ מַטּוֹת
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל'.¹⁴ (תלמוד בבלי תענית, ל ב)

יום ט"ו באב ממיס וממוטט מחיצות שבין שבט לשבט ושבין איש לרעהו. שאף
אם טעם ועניין יש בהבדלה, שהרי כך אמרה תורה, משהו יש בו בט"ו באב שמביא

12 כמה יפה שמשנת ט"ו באב מסיימת בדרשה על הפסוק: 'ביום חתונתו וביום שמחת לבו:
ביום חתונתו - זה מתן תורה. וביום שמחת לבו - זה בניין בית המקדש'. ואף תקווה ותפילה
תוסיף: 'שיבנה במהרה בימינו אמן'.

13 במדבר לו, ח.

14 שם.

לשינוי מתבקש, שמאחד חברה ישראלית לאחת.

רבה בר בר חנא אמר רבי יוחנן: יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל.

(שם)

כאן כבר ברור יותר הרקע ההסטורי. בנוסף לאיסור התורה הכללי המפורט לעיל, על פיו לא תינשא בת יורשת נחלה ממטה למטה, עוד נשבעו ישראל במצפה לאחר מעשה פלגש בגבעה לאמור: 'אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בְּתוּלָתוֹ לְבְנֵימִן לְאִשָּׁה'¹⁵. האיסור הראשון הותר לאחר שקבעו חכמים שאיסור זה הינו בתוקף רק לדור כובשי הארץ, והאיסור השני הותר בזה שנשים בנות שאר השבטים הותרו להינשא לבני שבט בנימין. שני ההיתרים הללו נתכנסו ליום ט"ו באב שכך מסופר: 'וַיֹּאמְרוּ הֲנֵה חַג ה' בְּשִׁלּוֹ מִיָּמִים יְמִימָה... וַיִּצְאָתֶם מִן הַכְּרָמִים וַחֲטַפְתֶּם לָכֶם אִישׁ אִשְׁתּוֹ מִבְּנוֹת שִׁילֹ וְהִלַּכְתֶּם אֶרֶץ בְּנֵימִן'¹⁶.

'חג ה' מימים ימימה', הלוא הוא ט"ו באב, שחגיגת יום טוב בו מאז פסקו מתי מדבר.

רב דימי בר יוסף אמר רב נחמן: יום שכלו בו מתי מדבר. (שם)

במדרש איכה מכונה יום זה 'יום החפר', או 'יום שבטלו בו החפר'. שכל השנים שעשו ישראל במדבר היה משה מוציא כרוז בכל ערב תשעה באב: 'צאו לחפור, צאו לחפור!' והיו ישראל יוצאים וחופרים להם קברות ולנים בהם - שכבר נגזרה גזרה על ששים רבוא מישראל למות במדבר. בשחרית היה כרוז יוצא ומכריז: "יבדלו חיים מן המתים!" היו עומדים ומוצאים שחמישה עשר אלף מתו - עד כלות כל ששים הרבוא. בשנת הארבעים, ערב כניסתם לארץ ישראל, השכימו בבוקר והנה לא נגרע מהם איש. סברו, שמא טעו בחשבון החודש, ותשעה באב טרם הגיע. שבו על כן בליל עשירי ונכנסו ולנו כל אחד ואחד בקברו, ולמחר שוב עמדו כולם. חזרו ונהגו כך עד ט"ו באב. כיוון שראו לבנה במילואה, ידעו שלא טעו בחשבון, אלא שביטל הקב"ה מעליהם הגזירה, וחס על חמישה עשר אלף האחרונים. עמדו ועשאוהו יום טוב¹⁷.

15 שופטים כא, א.

16 שם שם, יט-כא.

17 על פי איכה רבה, פתיחתא לג.

מכיוון שכלו בו מתי מדבר, חזרו חיים גם למשה, שהתחדש דיבורו של מקום עמו פה אל פה. 'דאמר מר: עד שלא כלו מתי מדבר, לא היה דיבור עם משה, שנאמר: ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם, וסמך ליה וידבר ה' אלי לאמר'¹⁸.

נקל לשער כמה גדולה, קשה ומביישת היתה הסתלקות הדיבור פה אל פה ממשה, שהרי בזה היה ייחודו. והנה שוב מופיע יום ט"ו באב כיום המתמודד עם עלבון אפשרי ועם חשש של בושה - 'שלא לבייש את מי שאין לו...'

עולא אמר: יום שביטל בו הושע בן אלה פרדסיאות שהושיב ירבעם על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל. (תלמוד בבלי תענית, ל ב)

צער גדול נצטערו אז ישראל משנמנעה מהם העליה לירושלים - מושא כיסופיהם. כיוון שמלך הושע בן אלה, ביטל את הפרדסאות, ונפתחה הדרך לירושלים. ואותו היום ט"ו באב היה ושמחו בו ישראל שמחה גדולה לפי שחזרו חיים גם אליהם, בשובם אל עיר חייהם.

רב מתנה אמר: יום שנתנו בו הרוגי ביתר לקבורה. (שם, לא א)

שבשעה שהחריב אדריאנוס את ביתר, עשה שם הרג רב, התעלל בהרוגים ולא התיר להביאם לקבורה, עד שעמד מלך אחר שגזר עליהם שייקברו. ואותו היום שהובאו הרוגי ביתר לקבורה, ט"ו באב היה. ואמר רב מתנה: אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמיטיב. הטוב - שלא הסריחו. והמיטיב - שנתנו לקבורה'¹⁹.

גם טוב וגם מיטיב, ואיך לא יהיה ט"ו באב יום טוב?...'

ר' יעקב בר אחא בשם ר' יסא אמר: יום שבו זמן קיצה (=כריתה) יפה לעצים. (תלמוד ירושלמי, תענית פרק ד הלכה ז)

18 תלמוד בבלי בבא בתרא, קכא ב.

19 תלמוד בבלי תענית, לא א.

על קרבן העצים כבר דובר לעיל. בשמחה גדולה נעשה היה קרבן זה, לפי שהיה חשוב ומרכזי. היום האחרון לכריתת העצים היה ט"ו באב, שכן, מיום זה תשש כחה של חמה, ואינה מייבשת עוד כראוי את העצים הכרותים, שעליהם להיות נקיים מתולעים, לבל ייפסלו לגבי המזבת. יום זה נקרא "יום תבר מגל" - יום שבירת הקרדומות, לפי שאין עוד צורך באמצעי הכריתה.

אפשר, שבעידננו הפוסט מודרני היו אבירי איכות הסביבה, 'הירוקים' והאקולוגים לסוגיהם שמחים על שמירת הטבע, ואז ירננו עם כל עצי יער על כך שהקב"ה שמלומד ב'ויחשוף יערות', מסתפק כביכול, בכך שב'היכלו כלו אומר כבוד'. אלא שהגמרא תמהר להבהיר את עומק השמחה: 'מכאן ואילך דמוסיף - יוסיף, ודלא מוסיף יוסיף'. כלומר, מכיוון שהלילות מתחילים להתארך²⁰, ובמקביל אין עוד נטל כריתת העצים מוטל על הכתף, שמחה גדולה יש שאפשר להוסיף ולקבוע עתים לתורה גם בלילה (וממילא - אזהרה יש לאשר מתרשל ואינו מוסיף).

הנה לפנינו עוד ביטוי של חיים בט"ו באב, והפעם חיי תורה הנוספים ביום זה, המקביל במשנתנו ליום הכיפורים שבו ניתנו לוחות אחרונות לישראל.

והנה לפנינו עוד ביטוי של חיים בט"ו באב, יום בו נסגר מעגל כריתת עצי המערכה למקדש, שבית חיינו הוא, בעיר חיינו ובארץ חיינו.

וכבר הבאנו לעיל ממגילת תענית:

בחמשה עשר באב זמן אעי כהניא די לא למספד (=זמן עצי כהנים שלא לספוד)... זהו שאתה אומר בט"ו בו בני זתואל בן יהודה ועמהם כהנים לויים וישראלים גרים ועבדים ונתינים וממזרים וכל מי שטעה בשבטו.
(משנה יא)

ועוד בעניינם של עצים, אלא שמכיוון אחר, המעורר חיבתה של ארץ ישראל כארץ חיים לעם היושב עליה ועובד אדמתה: יום ט"ו באב יום אחרון הוא לנטיעות הזנה שקודם ראש השנה, לענין שביעית ולענין ערלה. אין נוטעין אילנות ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית, אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה שלושים יום קודם ראש השנה של שביעית. וכן ביחס לערלה - אם נטע אילן עד ט"ו באב,

---

20 הנה כי כן ראוי הוא ט"ו באב שייקרא 'קו המשווה', לפי שהוא משווה מעמדות בישראל - בין מי 'שיש לו' ובין זה 'שאינו לו', והוא משווה גם בין יום ללילה באורכם.

נחשבים הימים שעד ראש השנה לשנה אחת משלוש שנות הערלה, ואין הפירות אסורים אלא עוד שנתיים.

ה. בתיים קבריהם

סקרנו עד הנה את עניינו של יום ט"ו באב כפי שמתגבש ובוקע ממהלך הפרק האחרון במסכת תענית, כיום שיש בו סגולה ומסוגלות. בדקנו מקומו של ט"ו באב כפי שמעלה המשנה האחרונה, בזיקה ליום הכיפורים, ואגב הבאת סגולתו לשיא מפורש: 'בכלי לבן שאולים שלא לבייש...'

בהמשך סקרנו - באופן חלקי ומגמתי - את הטעמים השונים המובאים להסבר הגדרת ט"ו באב כיום טוב, תוך הבלטת המכנה המשותף בין רוב בניינה של האומה הישראלית כחברה בריאה, מלוכדת ומגובשת סביב אהבת הקב"ה ותורתו, ובאמצעות עבודת המקדש בירושלים.

לקראת סיום, נבקש להתמקד בשלושה מבין הטעמים שנסקרו, ולהצביע על נקודה מרכזית אחת המשותפת להם, החרותה על דגלו של ט"ו באב.

השלושה:

יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה.

יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל.

יום שכלו בו מתי מדבר.

והנקודה המרכזית המשותפת: בית.

לכבודה של מסכת תענית, שהעמידה לרשותנו חומר רב למחשבה, נפתח בקטע מתוך המשנה המבארת לנו: 'סדר תעניות כיצד: עמדו בתפילה, מורידין לפני התיבה זקן ורגיל, ויש לו בנים וביתו ריקם'²¹. ואף נימוק מוסיפים לו חכמים: 'כדי שיהא ליבו שלם בתפילה'²².

'בית'. מילה המעוררת תחושת חום וגעגוע, מושא ערגתו וחלומותיו של כל אדם, ואף של כל חי: 'גַּם צָפוּר מְצַאָה בֵּית'²³.

אלא שידעו חכמים גם את סכנותיו של בית. וידעו, שתחושת הלב - אם של שבת,

21 תלמוד בבלי תענית, טו א.

22 שם.

23 תהלים פד, ד.

אם של בקשה, ואם של הודאה, שלושת חלקי התפילה כעבודה שבלב - אי אפשר לה להיות שלימה, כי אם מתוך תחושת החסרון. אין דבר שלם יותר מלב שבור, ודווקא: 'לֵב נִשְׁבַּר וְנִדְכָּה אֶל־לֵהִים לֹא תִבְזֶה'²⁴.

מכאן לטענת הקב"ה כלפינו: 'תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת ה' אֶל־לֵהִיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב מְרֹב כֹּל'²⁵. מקובלנו: 'אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר'²⁶.

בית - מקום של 'רוב כל' הוא, מקום 'קופה של בשר'.

שמא תאמר: הניחא, שחסרה לו ליושב הבית תחושת החסרון, שאין ליבו שבור ועל כן איננו שלם בתפילה, איננו יודע לבקש, להתחנן. אך כיצד נוגעים הדברים בחלקי השבח וההודאה שבתפילה?

כאן תבוא לעזרתנו הגמרא בסנהדרין, המבררת את טיבם וגורלם של המתים שהחיה יחזקאל. לצד הדעה שאכן: 'עמדו על רגליהם ואמרו שירה', מצויה גם דעתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, שאומר: 'מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות'²⁷.

משמע, נכנסו הביתה... ומשנכנסו הביתה, נכנסו לשגרה, להרגל ולעול החיים כמו גם לנוחותם, ושוב לא היו מסוגלים להתפעלות נפשית, שיסוד היא לשירת שבח והודיה לקב"ה על הנס העצום שגמלם, שהקימם מקברותיהם, שהעבירם והחזירם ממוות לחיים.

ועוד שואלת הגמרא שם בהמשך: 'ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל?' ותשובת ר' ירמיה בר אבא: 'אלו בני אדם שאין בהן לחלוחית של מצווה, שנאמר: הַעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת שִׁמְעוּ דְבַר ה'...'.

אפשר להבין שריקנים המה ממצוות, שאפילו לחלוחית של מצווה אין בהם. אך אפשר גם להבין, שאמנם מצווה ואולי אפילו מצוות הרבה יש בהם, אך לחלוחית של מצווה אין בהם! יבשים...

ובזעזוע מגלים אנו כיצד מגיחים אלו המתים מקברותיהם ונכנסים אל קברים חדשים... אל בתיהם, ו'אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין שֵׁם מֵת'²⁸.

24 תהלים נא, יט.

25 דברים כח, מז.

26 תלמוד בבלי ברכות, לב א.

27 תלמוד בבלי סנהדרין, צב ב.

28 שמות יב, ל.

ושמא אף על כאלה יש להתפלל מעין תפילה שהיה מתפלל הכהן הגדול ביום הכיפורים, שעל אנשי השרון היה אומר: 'שלא ייעשו בתיהם קבריהם'.

'יום שבטל בו החפר' יכנו חז"ל את ט"ו באב, אשר בו פסקו מתי מדבר - כותרת סתמית משהו לאירוע טראומתי ומעורר זעזוע. אחת לשנה בליל תשעה באב, נכנסים הכל - באופן יזום ומתוכנן ומתוזמן היטב מראש - איש אל בורו. בעצם, נכנס כל אחד מהם אל 'ביתו'. רק בהשכמת הבוקר יודע ויתגלה למפרע מי הוא שנכנס אמש, בעצם, אל קברו. אפשר רק לדמיין כיצד נשתחלו אבותינו המדבריים אל ביתם זה בליל תשעה באב, כשתפילה חרישית בלבבם, 'שלא ייעשו בתיהם קבריהם'...

רק בט"ו באב, 'יום שכלו בו מתי מדבר', אפשר שייבנה בית אמיתי, שאין בו חשש קבר. רק מי שראה, שנה שנה, כיצד אפשר שייכנס איש אל ביתו חי ובריא בערב, ולא יקיץ עוד אל בוקר חדש, רק הוא יידע סוד הזהירות לבלתי יהפוך ביתו קברו, לבל יירדם.

מפעלו הגדול של דוד המלך עליו השלום, ותפילותיו העצמתיות והנפלאות ביותר, לא מתוך ישיבת בית המה, כי ממדבר - בהיותו במערה, בברחו, ממעמקים.

עוד מהדהדת בקרבנו שבועת נדרו של המלך: 'אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַה' נָדַר לְאֲבִיר יַעֲקֹב. אִם אָבָא בְּאֶהְלֵ בֵּיתִי אִם אֶעֱלֶה עַל עֶרְשׁוֹ יִצְחָקוֹ²⁹. שמשמעו, כמבואר בהמשך: 'אִם אָתָּן נְשִׁית לְעֵינֵי לְעַפְעָפִי תִּנּוּמָה'. בית עלול גם לתרדמה, לנהנתנות אדישה ומנוכרת.

ערך יש דווקא לתחושת הצמאון המאתגרת, ללחלוחית שמעורר דווקא יובש המדבר - 'צִמְאָה נִפְשִׁי לֹא-לֵהִים לֵאלֹהֵי חַי מְתֵי אָבּוּא וְאֶרְאָה פְּנֵי אֱ-לֹהִים³⁰'. כמה יפה ביטא תחושה זו המשורר מאיר מוהר בקטע משירו:

מעודי אהבתי עמוד, צמא מאוד,

על שפת מעיין עובר על גדות -

ולא לשתות!

29 תהלים קלב, ב-ד.

30 תהלים מב, ג.

חלילה לי משבור צמאי

היקר, הא-לוהי.

כי גדול מתאוות שיקוי

עונג חיכוי

גם חסד נעורים שזוכר לה הקב"ה לכנסת ישראל - דווקא מימי מדבר הוא: 'לְכַתְּנָה; אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה'³¹, ונשיאת חן של עם ישראל ממדבר היא: 'מָצָא חֵן בְּמִדְבָּר עִם שְׂרִידֵי חָרָב'³².

וכאשר יזכה דוד המלך לבניין ביתו - אל בית ה' ישאף; וגם כי יישב בבית ה' כל ימי חייו - לחזות בנועם ה' תהא מגמתו, ולעולם יחוש רק כמבקר, ולא כבעל בית: 'שִׁבְתִּי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיֵּי לַחֲזוֹת בְּנֹעַם ה' וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ'³³.

ו. שלום עלי נפשי

בבואנו להעמיק אל חקר שני הטעמים האחרים בהם בחרנו להתמקד, שוב נמצא, דומה, את יסודות הבית. הותרו שבטים לבוא זה בזה, והותר שבט בנימין לבוא בקהל.

גדולה השמחה, לפי שבתים חדשים נבנים בישראל, שלא על בסיס שבטי. מה ראו חכמים להגדיל תוקף איסור העברת הנחלה ממטה אל מטה רק לדור כובשי הארץ, ומה טעם התירו שבועת ישראל במצפה לאמר: 'אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בְּתוֹ לְבַנְיָמִן לְאִשָּׁה'³⁴?

על פי דרכנו, נבקש לטעון, כי ראו חכמים את סכנות הביתיות מתמשות באופן מאיים ומסכן את ברכתו של הבית הישראלי ויסודותיו. עיון בפרשת פילגש בגבעה יבליט מאוד ענין זה³⁵.

מראשיתה של הפרשה מודגשת התמהמהות וקושי לעזוב את הבית, בית אבי הפילגש שזינתה, בבית לחם יהודה, גם כאשר מחליטים הם לצאת מן הבית, אחרי

31 ירמיהו ב, ב.

32 ירמיהו לא, א.

33 תהלים כז, ד.

34 שופטים כא, א.

35 שופטים, פרקים יט-כא.

עיכובים רבים: 'הַתְּמַהְמָהוּ עַד נְטוֹת הַיּוֹם וַיֵּאָכְלוּ שְׁנֵיהֶם'. יציאתם המאוחרת מצריכה אותם לחפש בית, ובית ישראלי דווקא: 'לא נסור אֶל עִיר נְכָרִי אֲשֶׁר לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִנֵּה'.

אלא שבבואם לגבעה אשר לבנימין, פוגשים הם ביהודים שוכני בתי חומר, האוהבים את ביתם שלהם, ואינם ממהרים לפתוח חלונות ודלתות לזרים: 'וְאִין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתָם הַבַּיְתָה לָלוֹן... וְאִין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתֵי הַבַּיְתָה'.

דווקא איש זקן, שאיננו מבני המקום - כך ידגיש הכתוב - 'וְהָאִישׁ מֵהָר אֶפְרַיִם וְהוּא גַר בְּגִבְעָה, וְאֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם בְּנֵי יְמִינִי', דווקא זה שאיננו חש 'בעל-בתיות', מזדהה עם האורחים - 'וַיְבִיֵּאוּ לְבֵיתוֹ'.

ל'אֲנָשֵׁי הָעִיר אֲנָשֵׁי בְנֵי בְלִיעַל' חורה הדבר, שיש 'בית' ויש 'בעל בית' שפורץ גדרות המנהג ומכניס אורחים³⁶ ועל כן הם 'נִסְבּוּ אֶת הַבַּיְתָה... וַיֹּאמְרוּ אֶל הָאִישׁ בְּעַל הַבַּיְתָה הֲזֵקוֹן לֵאמֹר הוֹצֵא אֶת הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּא אֶל בֵּיתְךָ וְנִדְעָנָו'.

שוב ידגישו הפסוקים את הדרישה המקומית לגירוש וליציאה מן הבית: 'וַיֵּצֵא אֶלֵיהֶם הָאִישׁ בְּעַל הַבַּיְתָה... הִנֵּה בְתֵי הַבְּתוּלָה וּפִילְגֶשֶׁהוּ אוֹצִיָּאָה נָא אוֹתָם... וַיַּחְזֵק הָאִישׁ בְּפִילְגֶשׁוֹ וַיֵּצֵא אֵלֵיהֶם הַחוּץ'. ובסיום הטרגי - ההתעללות והרצח, שוב מודגש הבית, והפעם עם דגש על דלתותיו ועל פתחו: 'וַתִּפֹּל פֶּתַח בַּיִת הָאִישׁ... וַיִּפְתַּח דְּלָתוֹת הַבַּיְתָה... וְהִנֵּה הָאִשָּׁה פִילְגֶשׁוֹ נִפְלְתָה פֶּתַח הַבַּיִת וַיִּדְיָה עַל הַסֶּף... וַיִּבֵּא אֶל בֵּיתוֹ'.

כאילו על מנת לסלק ספק ביחס לאופי וליסוד השחיתות, מופיעה תגובת בני ישראל, שעולים על בנימין למצפה, נאספים בזעזוע, כנענים להזמנה מעוררת החלחלה שמשגר אליהם איש האשה הנרצחה - שנים עשר נתחים מגופת האומללה.

כאשר הם מתבקשים להחלטה גורלית: 'הִנֵּה כָלְכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִבּוּ לָכֶם דָּבָר וַעֲצָה הֵלֵם', עוד בטרם יגיעו להחלטה בדבר שעליהם לבצע, מתגבשים הם באשר לא יעשו! - 'וַיִּקָּם כָּל הָעָם כָּאִישׁ אֶחָד לֵאמֹר לֹא נִלְךְ אִישׁ לְאָהֱלוֹ וְלֹא נִסְוֹר אִישׁ לְבֵיתוֹ'.

כאשר מתבקשים להחלטה כה קשה וגורלית, ועל רקע הקושי המובן להגיע לסיכום מבצעי, סביר היה שיבקשו ישראל לדחות את ההכרעה, לחזור הביתה ולישון על זה איזה לילה. אלא שהם הרי יודעים כבר מה קורה כאשר הם נכנסים הביתה... הם הלוא ראו כבר לאיזו פורענות מסוגלת השינה של איש באהל, של איש בביתו. 'שלא יעשו בתיהם קבריהם'.

נכון להזכר כאן בתיאור חז"ל בסנהדרין את המתים שהחיה יחזקאל: 'עלו לארץ

36 על ההשוואה לאנשי סדום נותר במסגרת זו.

ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות'. נכנסו הביתה. באופן דומה עד אימה מתארים חז"ל ב'תנא דבי אליהו' את שורשה של מלחמת האחים המתגלעת בעקבי פרשת פלגש בגבעה:

אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בני בנימין מפני מה נהרגו, היה להן לסנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר עימיהם, שיקשרו חבלים של ברזל במתניהם, ויגביהו [בגדיהם] למעלה מארכובותיהם, ויחזרו בכל עיירות ישראל, יום אחד בבית אל, יום אחד לחברון, יום אחד לירושלים, וילמדו את ישראל דרך ארץ, בשנה בשנים בשלש, עד שיתישבו ישראל בארצם, יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולם כולו שברא מסוף העולם ועד סופו, הן לא עשו כן, אלא כשנכנסו לארצם כל אחד ואחד נכנס לכרמו וליינם, אמר, 'שלום עליך נפשי'.

(אליהו רבה, פרשה יב)

כאשר נופלת ההחלטה הקשה בקרב שבטי ישראל לעלות למלחמה על בנימין בגבעה, שואלים הם בא-לוהים: 'וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יַעֲלֶה לָנוּ בְּתַחֲלָה לְמַלְחָמָה עִם בְּנֵי בְנֵימִן וְתִשׁוּבַת ה'?' 'הַיְהוּדָה בְּתַחֲלָה!' כמה מזעזעת ההשוואה בין השאלה והתשובה האלה שבסוף ספר שופטים, לבין שאלה דומה ותשובה זהה שאנו מוצאים בתחילת הספר: 'וַיִּשְׁאַלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּיקוֹן לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָנוּ אֶל הַכְּנָעַנִי בְּתַחֲלָה לְהִלָּחֵם בּוֹ. וַיֹּאמֶר ה' יְהוּדָה יַעֲלֶה'³⁷ וכמה רב וכואב ההבדל - בתחילת הספר יוצא יהודה ראשונה להלחם בכנעני...

אין כאן המקום להתייחס לשאלה על 'מעורבותו' של הקב"ה בהכרעות מסוג אלו גם לא על מערכת הקשרים והיחסים המורכבת שבין שבט בנימין לבין שבטי ישראל בכלל ושבט יהודה במיוחד. אך על שתי נקודות נרמז:

א. יהודה הוא 'העולה' - הוא זה שנתברך ב'מִטְרָף בְּנֵי עֲלִיָּת'³⁸, והוא זה שמתעמת עם יוסף השליט במצרים ומוסר נפשו להצלת בנימין בלשון ירידה ועליה:

וַתֹּאמֶר אֶל עֲבָדֶיךָ הוֹרְדֵהוּ אֵלַי וְאֲשִׁימָה עֵינַי עָלָיו... אִם לֹא יֵרֵד ... וַיְהִי כִּי עָלִינוּ... לֹא נוֹכַל לָרֶדֶת ... וְהוֹרְדָתָם אֶת שִׁיבְתֵי בְרַעְיָה שְׂאֵלָה... וְהוֹרִידוּ עֲבָדֶיךָ אֶת שִׁיבְתֵי אֲבִינוּ בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה... וְהִנְעֵר יַעַל עִם אָחִיו. כִּי אֵיךְ

37 שופטים א, א-ב.

38 בראשית מט, ט.

(בראשית מד, כא-לד)

אָעֶלָה אֶל אָבִי וְהִנְעֵר אֶינְנִי אִתִּי.

הוא גם היורד והעולה בפרשת תמר: 'וְיָהִי בְּעֵת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוָה מֵאֵת אֶחָיו... וַיַּעַל עַל גִּזְזֵי צְאֵנוּ... וַיִּגְדַּל לְתִמְרָה לְאֹמֶר הַיָּהּ חֲמִיךָ עֲלֶיךָ'³⁹.

ב. כמו "תיקון" לעלייתו של יהודה בראשונה למלחמת הפילוג בבנימין, הוא זה שדווקא שמשבטו יוצאת 'משפחת זתוא בן יהודה, ועמהם כהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו, ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות'. ואימתי? כמובן, בט"ו באב!

ז. איש מטהו

ניזכר נא בשאלה שהעלינו לעיל: מה ראו חכמים להגביל תוקף איסור העברת הנחלה ממטה למטה רק לדור כובשי הארץ, ומה טעם התירו שבועת ישראל במצפה ביחס לשבט בנימין?

תשובתנו ברורה עכשיו: ראו חכמים כי אזהרת 'ולא תסב נחלה ממטה למטה אחר'⁴⁰ - 'הצליחה' יתר על המידה, וכי את 'איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל'⁴¹ מקיימים ישראל בדבקות יתירה, והחליטו לעשות מעשה.

נס ופלא מתרחש עת פורח מטהו של אהרן לבית לוי, ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים. משה מוציא את כל המטות מלפני ה' אל בני ישראל, ועתה - מצפים הכל - יגיבו ישראל ונשיאיהם בהתפעלות של אמונה וישובו מיד מתלונותיהם. ברם, תגובתם: 'וַיֵּרְאוּ וַיִּקְחוּ אִישׁ מִטְּהוֹ'⁴².

והרבי מנחם מנדל מקוצק מסביר: כל אחד הזדרז לקחת את שלו, ונס...

מחליטים איפוא, חכמים לעשות מעשה. ומשמחליטים, אך טבעית תהיה הבחירה ביום ט"ו באב כאכסניא. ונוכח המסתגרים בבתיים ומגיפים חלונות ודלתות ואינם מאספים איש מבחוץ, ועל רקע הנכנסים אל כרמיהם ואל בתיים בקריאה: 'שולם עלי נפשי' - **תצאנה** בנות ירושלים ביום זה דווקא, ובכלי לבן שאולים דווקא תצאנה; לא צבע ולא דגל ולא סמל, ולא תחושת 'הבגד שלי' או 'המטה שלי'. 'שלא לבייש את מי שאין לו'.

39 בראשית לח, א-יג.

40 במדבר לו, ט.

41 שם.

42 שם יז, כד.

ומעתה, מתחיל מחדש ובאופן שונה בניין הבית בישראל. לא רק **זמן** עצי כהנים והעם יקבל מעתה ביטוי ביום ט"ו באב, כי אם גם **מקום** עצי כהנים והעם. בית מיוחד ייבנה בישראל, אשר בו יהיה מקום לשבטים שונים, לבני מעמדות שונים, כהנים ועם.

תנו רבנן: יפיפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האשה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, לפי שאין האשה אלא לבנים. מכוערות שבהם מה היו אומרות - קחו מקחכם לשום שמים, ובלבד שתעטרוננו בזהובים. (תלמוד בבלי תענית, לא א)

לא באמת מטושטש ההבדל בין מטה למטה בין כהנים לעם, או בין יפות למיוחסות או למכוערות. אין זו דרכה של תורה לטשטש. דעת יש והבדלה יש, אבל לא הפרדה, חלילה. מאחורי בגדי הלבן השאולים⁴³, מצויה אישיות ייחודית ושלימה. דווקא תלבוסת אחידה שאולה מאפשרת הסתכלות פנימית אמיתית, ואפילו ביופי.

ח. מסגרת לקו המשווה

בני זמננו יתקשו באמות המידה שמציינים חז"ל לשידוך, כמו גם באופן הביצוע ובתהליך הבחירה כפי שמוצגים במשנה ובגמרא. ואכן, יום ט"ו באב זכה באחרונה ל'עדנה' בחברה הישראלית, גם ובעיקר בקרב אלה שאינם אנשי אמונה ושמירה ואשר ספק אם טרחו לעיין במקורותיו ובטעמיו של היום. 'חג האהבה' כינוהו, ויצאו לחולל בכרמים.

כלפי אלה יש להעמיד שוב את ההשוואה והזיקה שיוצרת המשנה בקביעה: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים'.

יפים הם ט"ו באב ויום הכיפורים לשמחה, באשר הם טובים לסליחה ולמחילה, ונכונים לטהרה ולקדושה. אבותינו לא חששו לקבוע בשני אלו הימים מחולות בכרמים, ולא חרדו לפריצת גדרי הצניעות. כל מעשי ישראל וכל מעייניהם בימים אלו אינם אלא לשם שמים, ולא ייתכן בהם חטא ועוון.

למען 'הגילוי הנאות' יש להזכיר דברי חז"ל: 'האידנא יומא דכיפורי הוא, ואבעול כמה בתולות בנהרדעא'⁴⁴. ונימוק אף הוא מופיע שם: 'לְפַתַח חֶטְאָת רַבָּא'!

43 לבנות ישראל - כבבלי, או לבני ישראל - כירושלמי.

44 תלמוד בבלי יומא, יט ב.

היצר הרע, מסתבר, איננו יוצא לחופשה אפילו ביום הכיפורים, וכנראה אף לא בט"ו באב.

עד כמה היו חכמינו ערים למתח המבלבל ולתפיסה האמביוולנטית של ט"ו באב ושל יום הכיפורים כימים של דין, קדושה ושמחת מצווה מחד, ושל בנות ירושלים היוצאות וחולות בכרמים, ושל היצר המשתתף אף הוא במחולות מאידך - יעידו ארבע מלים קצרות שנשתרבבו למשנתנו, ואשר אינן זכות בדרך כלל להתייחסות במסגרתה. שכן, בין 'בנות ירושלים יוצאות וחולות בכלי לבן' לבין 'בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים', מופיע: 'כל הכלים טעונים טבילה'.

אמנם גם עניין הלכתי זה של הצורך בטבילת הבגדים השאולים, שמא טמאים הם, יש אפשרות להסביר, כמאירי, מן הטעם שלא לבייש את אלה שבגדיהן טעונים טבילה. ובכל זאת - ענין הלכתי הוא, מסגרת צוננת ויבשושית על רקע תוכן כה מפואר - רעיונית וערכית - כזה שמופיע במשנה כולה.

כהצעה נעלה, שלא רק למרות אופיה הנשגב רעיונית של המשנה שלנו נבחרה פסקה זו, אלא דווקא משום כך.

מעבר לקביעה העניינית - הלכתית שבדיני טומאה וטהרה, ישנה אמירה עקרונית שבוקעת מן המשנה בזכות זו התוספת. יש מסגרת בישראל. דווקא על רקע יציאה ('יוצאות בכלי לבן... יוצאות וחולות בכרמים'), וגם כאשר מטשטש הקו המפריד בין שוע לדל ובין כהנים לעם, ומופיע ה'קו המשווה' ואין עוד שלי שלי ושליך שליך, אלא ששאולין הבגדים ולבנים הם לערפול יכולת הזיהוי והזהות והאופי האישיים, וגם אם יבואו ימים בהם יכנו את היום הזה "חג האהבה" - יש מסגרת בישראל, יש מסגרת לישראל, יש מסגרת אפילו לחסד ואפילו לאהבה בישראל.